

Galeotto Marzio: De doctrina promiscua

Critical Edition with Introduction and Notes by Enikő Békés

Micrologus Library 119

Firenze: SISMEL – Edizioni del Galluzzo, 2024, 321 l.

JANKOVITS László

PTE BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Klasszikus Irodalomtörténeti

és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, egyetemi docens

ORCID: 0000-0002-2107-8195

A 15. századi itáliai humanisták közül Galeotto Marzio volt, aki ha nem is a leghosszabb ideig, de a legtöbb alkalommal tartózkodott Magyarországon. Életpályája több szakaszban, többféleképpen kapcsolódik irodalomtörténetünkhöz. Ferrarában, az Európa-szerte híres Guarino contuberniumában, Janus Pannonius iskola- és szobatársaként kezdte humanista stúdiumait. Mindketten Padovában folytatták tanulmányaikat; hazatérte előtt Janus vele együtt látogatta meg a himnuszban dicsőített Feronia-forrást Narniban, Galeotto szülőhelyén. Az immár pécsi püspök iskolatárs hívására jutott el először Magyarországra, ahol mind Mátyás király, mind Janus nagybátyja, Zrednai („Vitéz”) János esztergomi érsek pártfogását elnyerte. Az érsekkel együtt emendálta Manilius *Astronomicáját*, s neki ajánlotta az emberi testről szóló értekezését, a *De hominét*. A két főpap csillagának lehanyaglásakor távozott az országból, hogy az 1470-es évtized végén, miután ugyan megszűnt ellene az inkvizíciós eljárás a *De incognitis vulgo* című munkája miatt, de reménye sem volt arra, hogy katedrához vagy udvari álláshoz jusson Itáliában, vissza-visszatérjen Mátyás udvarába, s megírja a király mondásairól és tetteiről szóló, a király természetes fiának, Corvin Jánosnak ajánlott, a hagyományban a Mátyás-mondák műfaji mintájává váló anekdotagyűjteményét (*De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*).

Galeotto különleges helyet foglal el nemcsak a magyarországi humanizmus történetében, hanem annak recepciójában is. Míg a Mátyás udvarában élő humanisták ismerete és értékelése többnyire a szaktudományra korlátozódik, Galeotto megjelenése a tudomány mellett a szépirodalomban is számottevő – gondoljunk a világirodalomban Walter Scott *Quentin Durwardjára*, a magyar irodalomban Surányi Miklós műveire. Az utóbbinál a most méltatásra kerülő, végre teljes, gondozott kiadásban kezünkben levő munka, a *De doctrina promiscua* is feltűnik olyan alkotásként, amely megannyi „mély és megdönthetetlen bölcsességet [...] szedett rendszerbe”. A kortárs humanistáktól a modern kutatókig sokféle, pontosabban sok elemből változtatatosan keveredő alakban tűnik fel. A kor- és valószínűleg vetélytárs Antonio Bonfini élvezeteg epikureusként szerepeltette a szüzességről és a házaselet tisztaságáról szóló eszmecserét megjelenítő munkájában. Scottnál főként a csillagjós, Surányinál a mágus-alkimista szerepét tölti be. Kardos Tibor, aki a *De doctrina* egy részét magyarra fordította, a heliocentrikus világkép előfutáraként tekint rá.

Ebben a színes képet mutató hagyományban nagy szerepet játszik a *De doctrina promiscua*, Kardos Tibor találóan talányos fordításában a *Mindenféle tudományokról*, amely azután készült el, hogy Mátyás király halála után Galeotto új patrónus, Lorenzo de' Medici után nézett. Több okból nem járt szerencsével. Reménybeli új pártfogója, akihez a mű ajánlása szól, élete végén járt. A nagyszámú, kiváló és törekvő itáliai humanisták világában persona non grata vált szerzőként Galeottónak a hegyen inneni világban aligha voltak esélyei, lehet, hogy éppen azért, amiért ma érdekes: azért, mert sem életmódja, sem írásai nem feleltek meg az előrejutáshoz szükséges konvencióknak.

A *De doctrina* a 16. században többször kikerült a sajtó alól, de ezek a kiadások – essék erről később szó – nem tartalmazták a teljes szöveget. A 20. században Mario Frezza csak szemelvényeket közölt belőle. Első teljes gondozott kiadását vehetjük most kézbe Békés Enikő jóvoltából.

Ez a kiadás fontos, alapos előkészületek, több évtizedes kutatómunka után született meg. A kutatás eredménye a szövegkiadó *Asztrológia, orvoslás és fiziognómia Galeotto Marzio műveiben* című monográfiája,¹ amely jelentős részben a *De doctrina* többoldalú értelmezését foglalja magába. Ennek legalábbis számunkra legfontosabb eredménye, hogy Galeotto munkáiban egyaránt megjelenik a Ferrarában elsajátított antik költészet és szónoki mesterség, illetve a Padovában elsajátított, az arisztotelianus filozófia hagyományához kötődő orvos-, tágabb értelemben természettudomány. Ami az utóbbit illeti, az előszó is meggyőzően mutatja ki, hogy a *De doctrina* fő forrása a 13–14. századi padovai orvosprofesszor, Pietro d'Abano *Conciliator* és *Lucidator* című munkája: az előbbi az arisztotelészi filozófia és az orvostudomány nézeteinek összehangolása, az utóbbi a csillagtannal kapcsolatos kételyek tisztázása. Ugyanakkor Galeotto a Pietro d'Abano által rendszerbe foglalt érveket, ahogy más forrásait is, Galeotto anekdotikus stílusban dolgozta fel, és a rá más műveiben is jellemző módon az orvosi-asztrológiai-filozófia argumentáció mellé az ókori költők mint auktoritások idézeteit társította. Ezek az idézetek bizonyosan a ferrarai oktatás eredményei is: Guarino módszerének sarkalatos része volt az ókori szerzők műveinek könyv nélküli, az írásművekben célszerűen alkalmazható ismerete és azok szónoki szempontból érdekes feldolgozása.

A *De doctrina promiscua*, akárcsak a Mátyást dicsőítő anekdotagyűjtemény, címe szerint is elegyes mű. Nem végigolvasásra, hanem olvasgatásra való. Aki a rendszerező munkaként lát neki, nehéz helyzetbe kerül. Még ha akár a teljes elfogadás, akár egyszersmind a megfelelő háttértudás – Galeotto korában sem feltétlen – pozíciójából olvas, akkor is folyamatosan fenyegeti a retroaktív gátlás veszélye, az, hogy a következő érdekesség mintegy kioltja az előzőt. Ha viszont, akár a tartalomjegyzékből kiindulva, egy-egy fejezetet átugorva, alkalmi érdeklődése szerint akár a korábbi későbbre téve lapozgatja, úgy gondolom, jobban jár. Lehet, hogy előbb tudja meg, miért hívják a tevépárducot zsiráfnak (79), mint azt, hogy milyen gyógynövény alkalmas a harmadnapos lázra (58–59), korábban értesül arról, hogy a Korona csillagképének miért van nagy szerepe az ember születésekor, különösen, ha genovai (301–302), mint arról, hogy a tudatlan köznép gyógyulásba vetett hitét miért segíti, ha számára idegen nyelven hallja az orvosság nevét, bárha a szerző Bohemiában, Pannoniában, Germaniában, Hungariában és Hispaniában járva egyaránt el tudja mondani azt a helyiek nyelvén is (117). Ha nem tévedek, a *De doctrina* eszmé-

1 BÉKÉS ENIKŐ, *Asztrológia, orvoslás és fiziognómia Galeotto Marzio műveiben*, szerk. JANKOVICS JÓZSEF, *Humanizmus és reformáció* 35 (Budapest: Balassi Kiadó, 2014).

nyi olvasója – azonosítsuk például az illetőt a betegeskedő, ám szórakozásra vágyó Lorenzo de' Medicivel – bárhová lapoz a könyvben, mulatságra, olykor vigasztalásra lel, és mindenképpen meggyőződik arról, hogy könnyedén gyarapította amúgy is kiemelkedő műveltségét.

A jelenkori, latinban jártas olvasó ezt az élményt persze némi távolságtartással szerzi meg. Ugyanakkor abban a biztos tudatban forgathatja a könyv lapjait az annak alapvonásait felvázoló, a szerzőt is röviden bemutató bevezető tanulmány után, hogy a szeme elé kerülő szöveg a kiadó *iusta curája* révén nemcsak megtisztult a kéziratos hagyományozásban óhatatlanul keletkező hibáktól, hanem tartalmaz minden részt.

A *De doctrinának* két ismert kézirata van: a firenzei, a kiadásban F és a vatikáni, a kiadásban V szíglával jelölt kézirat, amely, amint azt a szövegkiadó megállapítja, valószínűleg F másolata. Az 1548-as editio princeps (E) a firenzei kézirat alapján készült, s valamennyi későbbi kiadás E szövege nyomán készült. Békés alapszövegnek a talán szerzői vagy a szerző által felügyelt, viszonylag kevés hibát tartalmazó firenzei kéziratot tekinti, ugyanakkor feltünteteti V és E szövegváltozatait is. Szükség esetén körületekintően javítja a szövegromlásokat (próbáltam találni olyan helyeket, ahol nem tűnik helyesnek az emendálás, de nem sikerült ilyenekre akadnom). A párhuzamos helyeket akkor adja meg, amikor maga Galeotto is hivatkozik a szerzőre. Ez érthető korlátozás, mert az ókoriak fordulatai átszövik a *De doctrinát* – minden ilyen párhuzam feltüntetése esetén a szöveghelyekre szánt rész időnként többet foglalna el egyes oldalakból, mint maga a szöveg.

A recensensi morgás jogával élve, javító szándékkal egy problémára szeretnék rámutatni. A bevezető tanulmány végig az editio princeps oldalszámaira hivatkozik a jegyzetekben. Nem volna ez gond, ha a kiadás a szövegen belül vagy a lapszálen megadná ezeket a számokat, még kevésbé volna az, logikus is volna, ha eleve a kiadás oldalszámait használná. Jelenleg azonban meglehetősen nehéz utánakeresni a bevezetőben hivatkozott részeknek a kiadás szövegében.

A végén jöjjön a desszert: Békés Enikő kiadása először közli azt a XIX. fejezetből kimaradt részt, amely eddig nem tűrte a nyomdafestéket (s ki tudja, nem oka-e annak, hogy a könyvet fóliázva kaptam kézhez). A *coitus masculit* tárgyaló sorok ezek (a kiadás 136–137. oldaláról, szöveghelyek nélkül, zárójelben közvetlen előzményükkel):

(A túl sok közösülésnek pedig szinte végtelenül káros hatása van, mivel annál inkább aligha meríti ki az embert; köszvényt, hát-, vese-, húgyhólyag-fájdalmat okoz, valamint hasfájást, büdös szájszagot kelt, gyengíti a látást, s megannyi minden mást. Érdemes azonban arra az egyre figyelmeztetni, hogy nem minden gerjedelem jár egyforma haszonnal vagy kárral. Mert az asszonnyal való közösülés, még ha ismeretes is, hogy szent és az emberi nem megtartásában haszonnal jár, mégis több nedvességet emészt fel, mert az asszonyi hév kimeríti a férfit.) A férfival való közösülés viszont kevésbé merít ki Avicenna tanúsága szerint, ha a törvény szerint rút dolog is, hogy az ő szavával éljek, és helyesen mondja, hiszen Szodoma és Gomorra tanúsítja, a zsidók közt micsoda rúttság volt a közösülés férfiakkal; Mohamed követői közt pedig, ahogy Avicenna szavaiból értjük, a férfiatlanítás a legcsúfabb dolog. Mit mondjak a kereszténységről, hiszen köztünk a legiszonyúbbnak számít; ámde „az orvosi munkát / orvos végzi, kovács mesterségét a kovácsok”, ezért nekik nem rójuk fel vétkül, ha a maguk mesterségéből kiindulva beszélnek, amiként a filozófusok számára is megengedjük, hogy a maguk tanai szerint sok

olyanról szóljanak, amelynek hamisságáról meggyőző a keresztény hit. Hiszen jószérrel egy iskola sincs, amely elrettent a filozófia olvasásától; ennél fogva Platónnak mint filozófusnak nem rójuk fel, ha úgy ítéli, érdemes a katonáknak megengedni, hogy fiúkkal ölelkezzenek. A közösülés ugyanis merésszé tesz, amint fent említettük, és a Költő [Vergilius] nem hallgatja el ezt: „vagy nem küzd-e [...] még a békés őz is ilyenkor?” Igazából senki sem kétli, hogy a katonák számára szükséges a merészség; ha tehát a hadakozás során mindent meg kell kísérelni az állam védelmében, nem róhatjuk fel vétkül, ha a katonák bátorságát és harci erényét közösüléssel is ösztökéljük. S Platón talán amiatt gondolta, hogy nem is kényelmes ilyesmit asszonyokkal művelni, mert a tábornok kísértő asszonyok elgyengítik a hadsereget, s hízelgésükkel lankasztják a harcosok bátorságát, s ha teherbe esnek, nehezükre, ha szülnek, még inkább nehezükre lesznek, amiből megannyi olyan kényelmetlenség keletkezik, ami elsorvasztja mind az erőt, mind a bátorságot. Ezenkívül Görögországban kitüntetés a sihederek számára, ha minél több szeretőjük van; így hát Platón nyilvánvaló okokból jutott erre, és áthatotta őt hazájának erkölce, amikor olyasmit fejtett ki, amit mi esztelenségnek gondolunk. De Róma szigorú méltósága erről jobb ítéletet hozott: azért hívta ugyanis így a tábornok [castra] hogy a katonák mintegy kasztráltan elűzzék a kicsapongást azzal, hogy kizárják a közösülést asszonyokkal és fiúkkal egyaránt. Hiszen úgy akarta, hogy minden segítség nélkül, minden orvosság mellőzésével, a dicsőségre szomjazva és a hazaszeretettől lelkesítve bátran vállalják a veszedelmet, s így induljanak győztesen csatába, Vergilius e sora szerint: „győztes a honszerelem lesz benne s az isszonyu dicsvágy”.

Ez a hevenyészett fordítás több okból került be a recenzióba. Egyrészt azért, mert jól példázza Galeotto érvelését, forráskezelését, azt, hogy a különböző pogány és keresztény szerzőket, több tudományág képviselőit együtt, egyenrangúan szerepelteti. Másrészt ezzel is fel szeretném szítani számos, nálam kiválóbb latinistákban a vágyat a fordításra. Szükség volna ilyen fordításra mind magyarul, mind valamely szélesebb körben használt európai nyelven, hiszen a latinban jártas olvasók száma még boldogabb vidékeken sem nő rohamosan – és most már lehetőség is van rá, mert Békés Enikő jóvoltából vidáman várja a fordítót a megigazított teljes szöveg.